

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulaírástól, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszá az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bőszen fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÖNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÄT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistől Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendő's Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

Komplex régészeti kutatás egy egykori deldunántúli mezőváros területén

V I Z I M Á R T A *

A mezőváros elhelyezkedése

A középkori Ete a Tolna megyei Sárközben található, Decstől nyugatra, mintegy 3 km-re. Ete a Sárköz egyik legnagyobb és legjelentősebb mezővárosává fejlődött.

Az északkelet-délnyugati irányban hosszan elnyúló dombot három oldalról tavasszal még ma is víz övezi. A település teljes hossza kb. 700 m, szélessége pedig mintegy 300 m.

A mezőváros története

1398-ban Deccsel együtt a váci káptalan birtoka volt. Templomát a pápai tizedjegyzék említi először.¹ A kutatások eredményei szerint már a korai Árpád-korban, a 10-11. században is létezett. Virágkora a 15-16. századra tehető. Egy 1535-ből származó feljegyzés városként említi.² Ete a 17. század elején már pusztta volt, minden valószínűség szerint a török háborúk alatt pusztulhatott el.³

A mezőváros kutatásának története

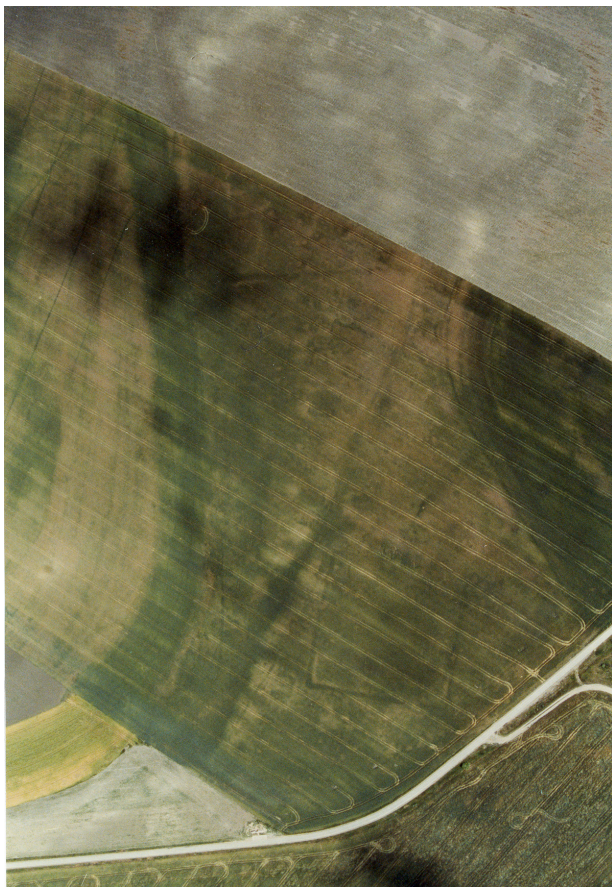
Csalogovits József 1933-ban, majd 1935-ben folytatott feltárásokat a Decs határában található mezőváros területén.⁴ 1951-től Mészáros Gyula végzett többször terepbejárást,⁵ majd 1967-ben rövid tájékozódó ásatást folytatott a lelőhely legmagasabb pontján. Árpád-kori és késő középkori kemencepadozatokat, házalapok maradványait figyelték meg.⁶

Miklós Zsuzsa a Tolna megyei földvárak kutatása során Ete várát kereste, kutatta.⁷ 1996-tól vele közösen dolgoztunk ki komplex régészeti programot, amely elemeiről, eddigi eredményeiről számos munkában adtuk összefoglalást, áttekintést.⁸

A középkori Ete – szemben más, a török korban elpusztult mezővárossal – nem települt újra, ezért a kutatást nem akadályozzák a későbbi beépítések; a település jól áttekinthető, légifotózható. A szántóföldi művelés azonban folyamatosan pusztítja a maradványokat, a lelőhely egész területe veszélyeztetett. A sokrétű kutatási program a mezőváros minél szélesebb körű megismerését célozta meg. A mezőváros területe igen nagy, ezért teljes feltárása a jelenlegi adottságok mellett belátható időn belül megvalósíthatatlan. Ezért igyekszünk olyan egyéb módszereket alkalmazni, amelyek segítségével minél több információt nyerhetünk ásatás nélkül is. 1997-1998-ban Egyed Endre geodéziai felmérést készített a mezővárosról. 1997-2000-ben végeztük el a terület intenzív terepbejárást, amelyet 2006-ban a keleti részen megismételtünk. Miklós Zsuzsa rendszeresen légifotózta, videózza a mezőváros területét, különböző megfigyelési körülmények között (1. kép). 1998-ban – próbaképpen – geofizikai mérést is készítettünk egy kis területről, a fazekasház környékéről. 2013 őszén a templom környékén végeztünk geofizikai mérést.⁹ Néhány tárgytypusról kémiai elemzés, több kerámiatöredékről pedig összehasonlító elemzés készült.

1996 óta folytatunk ásatásokat Ete területén. Az első évben mintegy 330 m² felületen, a település keleti, legmagasabb pontja közelében kutattunk (2. kép). A rétegtisztázó ásatás során négy lakóház részleges feltárását végeztük el, ezen kívül három sütőkemencét, több tüzelőhelyet, árkot, gazdasági épületet, kisebb-nagyobb hulladékgödröket, valamint cserépkályha maradványait találtuk.¹⁰ 1997 októberében és novemberében tártuk fel a mezőváros templomát.¹¹ 1998-1999-ben egy fazekasház (7. ház) részleteit kutattunk; a félig földbe süllyesztett, cölöpszerkezetű, 4,50 × 4,10 m-es belméretű helyiség betöltéséből igen nagy mennyiségű, 15. század végi – 16. századi edény- és kályhaszem-töredék került fel-

* Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

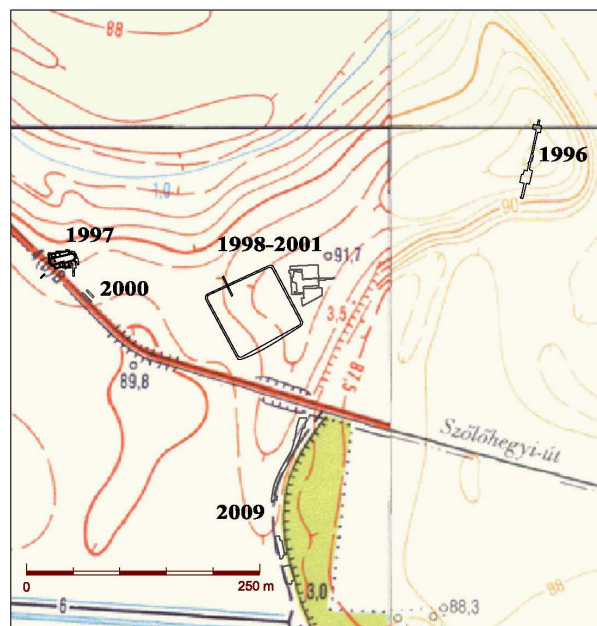

► 1. kép. Ete a Sárközben (Miklós Zsuzsa légi felvétele)

színre. A betöltés tetején 80–90 ép, illetve összenyomódott 16. századi korsót találtunk, hármassorban egymás mellé fektetve (3. kép).¹² A feltehetően edényraktárként használt épület környékének feltárása során újabb épületek, illetve épületrészek váltak ismertté.¹³

A 2001. évi július-augusztusi ásatás során a fazekasház környékén még fel nem tárt felületet nyitottuk meg (12-14. szelvény).¹⁴ Ez a felület a folt keleti, északkeleti szélé. Kilenc kemencét, kemencerészletet tártunk fel. A 12. háztól északra, a ház közvetlen közelében több nagyméretű gabonásvermet találtunk. Betöltésükből igen sok edénytöredék, kályhacsempe és -negatív töredéke került elő. 1998 és 2001 között a fazekasház területének tekintett részt (1111 m² felületet) árkokkal és szelvényekkel kutattuk. 2001-ben egy árkokkal szondáztuk Ete vára sáncát is. Ennek területe 34 m² volt.

2009 májusában a lelőhely délkeleti szélén végeztem leletmentő feltárást, amely a déli terület viszonyairól adott fontos új információkat. A késő középkorra keltezhető házrészletek, gödörök kerültek elő jelentős mennyiségű leletanyag-

► 2. kép. Ete, kutatási helyszínek a mezőváros területén (a Meridián Mérnöki Kft. munkája)

gal.¹⁵ A mezőváros délkeleti sávjában 734 m² területet tártunk fel.

Az 1996 óta végzett kutatások, a különféle módszerek jelentős leletanyaggal, megfigyelési eredményekkel gazdagították a mezővárossal kapcsolatos ismereteinket. A további eredményes helyszíni kutatáshoz, ásatáshoz azonban az eddigi kutatások feldolgozása a legfontosabb. A leletanyag feldolgozása folyamatban van, és számos cikk, tanulmány készült el a komplex régészeti program kapcsán: összefoglalások¹⁶ és egyes rész témák feldolgozása, mint például a grafitos kerámia,¹⁷ a 16-17. századi kályhacsempék¹⁸ és egy későközépkori vasdepó¹⁹ elemzése. A légifelvételek feldolgozása, publikálása folyamatosan követi a kutatás ritmusát.²⁰ A „népi kályha” leletanyag-csoport kapcsán is készült már egy rövid áttekintés.²¹

A fazekasok: edényégető kemencék, termékek

A mezőváros területén, már 1933-ban előkerültek a helyi fazekasok 16. századi tevékenységét minden kétséget kizáróan bizonyító edényégető

► 3. kép. Az edénysáv (fotó: Vizi M., 1998)

kemencék (4. kép).²² Természetesen nem zárható ki, hogy a település korai időszakától kezdve dolgoztak a helyszínen fazekasok, bár a helyben talált használati kerámia edények, tárgyak önmagukban nem bizonyítják ezt. Olyan, selejtgödrök vagy korábbi kemencék feltárása igazolhatná ezt,

► 4. kép. Az edényégető kemencék Csalogovits József 1933-ban készült felvételén (Csalogovits József, „Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén,” *Néprajzi Értesítő* 29 (1937): 330, 12. ábra)

amelyek a jelenleg ismert kemenceanyagnál korábbi kerámiát tartalmaznak. Az általunk az eddigi eredmények alapján a fazekas telkének tartott hely teljes feltárása talán feleletet adhat erre a kérdésre is.

A korabeli felszíntől 60 cm mélyen talált két kemencét Csalogovits metszet- és alaprajzban mutatta be rövid leírás kíséretében.²³ A két, általa közölt földbe mélyített, kör alaprajzú kemence eltérő méretű. Az egyik kemence előtere téglából készült, a másiké egy földbe vájt gödör volt. Nem tudjuk, állt-e valamiféle védőtető felettük, és a kemencék felszín feletti részének szerkezetét sem ismerjük. Néprajzi párhuzamok alapján feltételezhetjük, hogy a kemence tetejét mindig az edények berakása után zárták le.

A kemencék a Csalogovits által közöltek alapján a függőleges típusú kemencék csoportjába tartoztak, ezen belül pedig a küllős égetőráccsal osztott területeket képviselik, amelyek tűztérrel és rakodótérrel rendelkeznek. Ez az osztott terű kemence a fejlettebb edényégető típusba tartozik.²⁴ Csalogovits leírása szerint az égetőrács közepén egy agyagtömb állt, és az erre, valamint a kemence belső oldalán kiképzett peremre támaszkodó téglák képezték a rakodórácst.

Csalogovits József említett publikációi, az intenzív terepbejárás megfigyeléseinek elemzései,²⁵ valamint a kályhacsempe-leletanyag térinformatikai elemzése kapcsán feltételezhetjük, hogy az 1933-ban feltárt fazekaskemencék környezetében tártuk fel 1998-99-ben a 7. számú háznak nevezett objektumot, amely igen sok információval gazdagította az etei fazekasság termékeivel kapcsolatos ismereteinket.²⁶

Kályhás kerámia

A háztartási edények mellett az ún. kályhás kerámia alkotta a leletek nagy részét. Már a Csalogovits József által feltárt két fazekaskemencéből is a használati edények mellett különféle típusú kályhaszemek, figurális oromdíszek kerültek elő.²⁷ A nagyobbik kemence szája előtt általa „róneszánusz” díszítésűnek nevezett kályhacsempe-negatívok feküdtek.²⁸ A negatívok mellett az azokkal készített kályhacsempék is előkerültek a kemence környékén és a mezőváros területén.²⁹

A mezőváros kutatásának különböző fázisaiban előkerült leletek házak fűtőberendezéseinek

különböző darabjai. Két alaptípust különíthetünk el: a „népi kályhaként” ismert szemeskályhát, és a csempelapokból összeállított cserépkályhát. Sem régészeti, sem írásos adatunk nincs arra, hogy az agyagipar két ága ezen a helyen, ebben az időben egymástól elkülönült volna.

A szemeskályha

A 19. század végén és a 20. század elején a Tolna Megyei Múzeumegyesület agilis kutatói hívták fel a figyelmet erre a kályhatípusra. Bátky Zsigmond fotója, tanulmánya alapján ismerjük ezt a típusú tüzelőberendezést.³⁰ Csalogovits József egy olyan házat tárt fel Etén, amely lehetővé tette a szemeskályha rekonstrukcióját.³¹ A rekonstrukciót Sabján Tibor készítette el.³²

Nemrégiben külön tanulmányban foglaltam össze a szemeskályha kutatás korai történetét, majd legújabb leleteinkből mutattam be példákat a mezőváros különböző helyein előkerült, ebbe a típusba tartozó leletekből (5. kép).³³ A szemeskályha alkotórészei az alsó, hasáb alakú részen tányérka és pohár alakú kályhaszemek; felül, a henger alakú részt tál alakú szemek alkotják, legfelül pedig pártázat koronázza. A kályha tetején helyezték el a hagyma alakú szemeket. A szemeskályhák is többfélék lehettek a felhasznált szemek típusai alapján. Zárt, metszett előlapos, pohár alakú kályhaszemeket is találtunk a többi, eddig ismert típus mellett. Ehhez a metszett előlapú típushoz tartoznak a háromszög formájú, tál

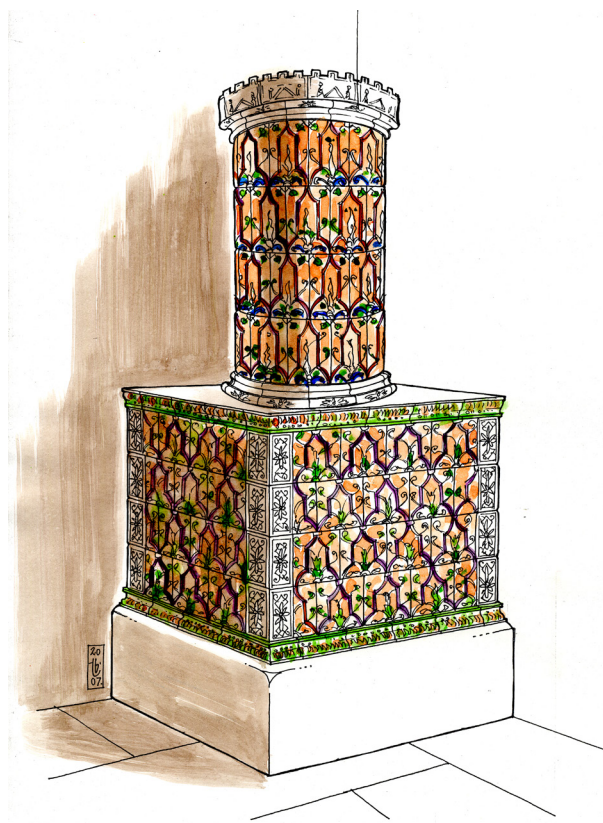

► 5. kép. Szemeskályha oromcsempéje (fotó: Gere László)

alakú kályhacsempe-oromdíszek, zárt, metszett díszű előlappal, csúcsukon gomb-³⁴ vagy emberfej-dísszel.³⁵ A népi kályha csoportba sorolható leletek elemzése, vizsgálata megmutatta, hogy a mezővárosban több kályhaszem-típussal számolhatunk, mint amelyeket korábban, Sabján Tibor munkái nyomán ismertünk.³⁶

A csempékályhák

A kályhák másik típusa a csempékből összeállított csempékályha. Csalogovits 1933. évi ásatásának 4. felületén, a fazekasműhelynél, a fazekaskemen-cék feltárásakor talált kályhacsempe-negatívokat és kész kályhacsempéket.³⁷ A későbbi kutatások során is kerültek elő mind negatívok, mind csempék. Ezidáig mintegy 500 töredék (tárgy) feldolgozását végeztem el.³⁸ Az eddigi kutatások szerint főként a 16. század második felére keltezhető tapétamintás csempék csoportjába sorolható veretmintás csempék és negatívok különböző típusait tudjuk elkülöníteni.³⁹ A szakirodalom szerint hasáb alakú alsó és henger alakú felső részből álló, felül pártázatos díszű kályhákhoz⁴⁰ hasonlóak állhattak Etén is (6. kép).⁴¹

► 6. kép. Tapétamintás kályha rekonstrukciós rajza (tervezte: Vizi M., rajz: Tövisháti Béla)

A kályhacsempe-negatívok és az edényégető kemence együtt egy fejlett kályhacsempegyártó fazekasság jelenlétét bizonyítják. Az kutatások során nemcsak negatívok, hanem olyan csempe-töredékek is előkerültek, amelyek azt tanúsítják, hogy helyben elkészült elemekből állították össze a kályhákat. Nem tudjuk azonban, hogy maguk a fazekasok rakták fel a kályhákat, vagy kályhás-mesterek foglalkoztak vele.

Összefoglalás

A fentiekben ismertetett eddigi eredményeinkkel a középkori mezőváros fazekasságára, a fazekas-műhelyének termékeire kívánom felhívni a figyelmet. A termékeiken keresztül megismerhetjük a fazekasok munkáját, a tevékenységük ágait. Az edények összetételének vizsgálata a továbbiakban az étkezés, a napi életmód elemzésére is lehetőséget biztosít. A kályhásság, a különböző típusú kályhák tanulmányozása az építészet és a néprajz más területeire is átvezet bennünket, amely a házak fejlődését és azzal együtt a tüzelő-berendezéseket tanulmányozza.

Jegyzetek

1. Ipolyi Arnold, szerk., *Monumenta vaticana hungariae historiam illustrantia. Vatikáni okirattár*. I. sorozat, 1. kötet. *Pápai tizedszedők számadásai. 1281–1375* (Budapest: Franklin Társulat, 1887), 287, 311.; Holub József, „Ete város története. Adalékok a Tolna megyei Sárköz település és gazdaságtörténetéhez,” *Történeti Statisztikai Közlemények* 2, no. 3-4 (1958): 3.
2. Holub, „Ete város története.”
3. Molnár Antal, *A bátai apátság és népei a török korban* (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2006), 66-67.
4. Csalogovits József életéről, a mezőváros kutatásáról: Vizi Márta, „Dr. Csalogovits József és a Tolnavármegyei Múzeum I. A kezdetek,” *Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* (továbbiakban: WMMMÉ) 30 (2008): 473–550.; Vizi Márta, „Dr. Csalogovits József és a Tolnavármegyei Múzeum. Szemelvények a szekszárdi évekből,” in *Medinától Etéig*, szerk. Bende Livia és Lőrinczy Gábor (Szentcsanak: Móra Ferenc Múzeum, 2009), 25–37.; Vizi Márta, „Dr. Csalogovits József és a Tolnavármegyei Múzeum II. 1934–1946,” *WMMMÉ* 31 (2009): 269–356.
5. A szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum (továbbiakban: WMMM) Régészeti Adattára, 203–75.
6. Mészáros Gyula, „Decs-Városhelyi dűlő (Tolna megye),” *Régészeti Füzetek* Ser. 1, no. 21 (1968): 57.; WMMM Régészeti Adattára, 207–75.
7. Miklós Zsuzsa, *Tolna megye várai* (Budapest: Históriaantik Könyvesház, 2007), 167–171.
8. Az eddigi kutatásokat az OTKA (T 025385, T 046157), a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Tolna megye Közgyűlése és a Wosinsky Mór Megyei Múzeum anyagi támogatásával

- végeztük. A leletanyag feldolgozására elnyertük az OTKA támogatását (K 78316). A kutatástörténet és az első tíz év eredményei: Miklós Zsuzsa és Vizi Márta: „Ete (Tolna megye) – egy középkori mezőváros kutatásának közel 200 éve,” in *Medinától Etéig: tisztelő írások Csalog József születésének 100. évfordulóján*, szerk. Bende Livia és Lőrinczy Gábor (Szentcsanak: Koszta József Múzeum, 2009), 293–302. Az Ete mezőváros kutatásában, feldolgozásában mindvégig fáradhatatlan Miklós Zsuzsa 2014. május 29-én elhunyt. A tizennyolc évnyi együttes munkát, kutatást, az elemzéseket, a feldolgozást nélküle kell folytatnunk. Szak tudása, barátsága örökké hiányozni fog.
9. A geofizikai (mágneses) mérést 2013 szeptemberében Dr. Lenkey László (Terradat Kft.) végezte.
 10. A Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban: MNM) Adattára, XIV. 160/1997. 1–2.; WMMM Régészeti Adattára, 559–98.; Miklós Zsuzsa és Vizi Márta, „Adatok a középkori Ete mezőváros településtörténetéhez,” in *A hódoltság régészeti kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. május 24-26 között megtartott konferencia előadásai*, szerk. Gerey Ildyó és Kovács Gyöngyi (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2002), 195–208.
 11. MNM Adattára, XXV–XXVI. 128/1998; WMMM Régészeti Adattára, 561–98.; Miklós és Vizi, „Előzetes jelentés,” 207–269.
 12. Miklós Zsuzsa és Vizi Márta, „Fazekasság egy hajdani dél-dunántúli mezővárosban. Decs-Ete, a 7. ház régészeti leletei – Pottery in a Market Town of Old in Southern Transdanubia. Decs-Ete, Archaeological Finds from Building No. 7,” in *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére*, szerk. Benkő Elek, Kovács Gyöngyi és Orosz Krisztina (Budapest: Archaeolingua, 2017), 369–402.
 13. MNM Adattára, XXXV. 240/1999; XX. 182/2000; WMMM Régészeti Adattára, 654–2001. Miklós Zsuzsa és Vizi Márta, „Beiträge zur Handwerk zur mittelalterlichen Marktfleckens Ete,” in *The Rural House from the Migration Period to the Oldest Standing Buildings*, szerk. Jan Klápšte (Prága: Archeologický ústav Akademie věd Praha, 2002), 119–134.
 14. WMMM Régészeti Adattára, 655–2001.
 15. A feltárás nem tervkutatás keretében történt, a munka azonban jelentős új adatokat hozott a mezőváros megismerése szempontjából. Vizi Márta, „A Decs-Ete területén végzett régészeti kutatások (Előzetes jelentés),” *WMMMÉ* 31 (2009): 57–73.
 16. Miklós és Vizi, „Előzetes jelentés,” 119–134.
 17. Vizi Márta, „Grafitos kerámia Decs-Etéről és Ozoráról,” *WMMMÉ* 22 (2000): 177–252.
 18. A tanulmány szerzője az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjpályázat keretében 2003–2007 között végezte ennek a tárgycsoportnak a vizsgálatát. Részeredmények: Miklós és Vizi, „Adatok a középkori Ete mezőváros településtörténetéhez,” 204–207.; Vizi Márta, „Decs-Ete mezőváros régészeti kutatása. A 10. ház és kályhája,” *WMMMÉ* 35 (2013): 153–217.
 19. Miklós Zsuzsa, „Spätmittelalterliches Eisendepot aus dem mittelalterlichen Marktflecken Decs-Ete,” *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 56 (2005): 279–310.
 20. Például: Miklós Zsuzsa, „Légifotózási tapasztalatok Decs-Ete középkori mezőváros területén,” in *Quasi liber et pictura: Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*, szerk. Kovács Gyöngyi (Budapest: ELTE Régészettudományi Intézet, 2004), 363–372.
 21. Vizi Márta, „Kályhásság egy egykori dél-dunántúli mezővárosban,” *WMMMÉ* 34 (2012): 215–254.
 22. Csalogovits József, „Népi építkezés emlékei a tolnamegyei Sárközben,” *Néprajzi Értesítő* 27 (1935): 1–10.; Csalogovits József, „Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a

török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén,” *Néprajzi Értesítő* 29 (1937): 321–332.

- ²³ Csalogovits, „Tolna vármegye Múzeumának második ásatása,” 330–331. Feltárási szelvényei 1933-ban 6 × 12 m nagyságúak voltak. A közölt alaprajz és a mellette lévő lépték ezt a méretet nem igazolja, de lehetséges, hogy a rajz nem az egész szelvényt ábrázolta.
- ²⁴ Holl Imre is a legáltalánosabb, kör alakú kemencék csoportjába sorolta az etei kemencéket, amelyekben „közön-séges cseréparut” égettek. Voit Pál és Holl Imre, „Hunyadi János budavári majolikagyártó műhelye,” *Budapest Régiségei* 17 (1956): 76, 77, 4. kép felső része; Kresz Mária, „Ágyagművesség,” in *Magyar Néprajz*, 3. kötet, *Anyagi Kultúra 2. Kézművesség*, szerk. Domonkos Ottó és Nagy-bákay Péter (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 569–571.
- ²⁵ Vizi Márta, „Terepbejárások Decs–Ete mezőváros (Tolna megye) területén,” in *Fél évszázad terepen. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, szerk. Kővári Klára és Miklós Zsuzsa (Budapest: MTA Régészeti Intézete, 2011), 87–100.
- ²⁶ A teljesség igénye nélkül: Vizi Márta, „Az én fazekasaim: egy régész kalandozásai mesterek, műhelyek és termékek között,” in *Régi mesterségek - családneveink tükrében: egy pályázat legjobb darabjai*, szerk. Balázs Géza és Grétsy László (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2010), 273–284.; Vizi Márta, „Decs-Ete mezőváros régészeti kutatása: a 10. ház.” A Csalogovits, „Tolna vármegye Múzeumának második ásatása,” 331, 15. ábrán bemutatott emberfejes kályha-oromrész alsó felét saját ásatásunkon találtuk meg. Legújabb: Vizi, „Kályhásság,” 229–231, 17. kép.
- ²⁸ Csalogovits, „Tolna vármegye Múzeumának második ásatása,” 331–332. A későközépkori kályhacsempe-negatívokat Parádi Nándor gyűjtötte össze. Parádi Nándor, „Késő-középkori kályhacsempe negatívok,” *Folia Archaeologica* 9 (1957): 179–186, XXX–XXXI. tábla.
- ²⁹ A mezőváros topográfiai kutatásából előkerült tapétamintás kályhacsempe-típusba tartozó leletek kutatási ered-

ményeit már bemutattam. Vizi, „Terepbejárások Decs–Ete mezőváros (Tolna megye) területén,” 85–98.

- ³⁰ Bátky Zsigmond, „Régi Sárközi kemence,” *Néprajzi Értesítő* 4 (1903): 257–260, 1. ábra. Bátky Zsigmond a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának etnográfusaként nyújtott segítséget a helyi kutatóknak.
- ³¹ Csalogovits, „Tolna vármegye Múzeumának második ásatása,” 8. ábra.
- ³² Sabján Tibor, „Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai,” in *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. A 2001. október 9–10.-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga*, szerk. Cseri Miklós és Tárnoki Judit (Szentendre–Szolnok: Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Szolnoki Damjanich János Múzeum, 2001), 303, 7. kép.
- ³³ Vizi, „Terepbejárások Decs–Ete mezőváros (Tolna megye) területén,” 86–98.
- ³⁴ Miklós Zsuzsa és Vizi Márta, „Ete – egy elpusztult középkori mezőváros a Sárközben,” *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 9 (2003): 401, 405, 2. kép 4.; Vizi, „Kályhásság,” 230, 17. kép.
- ³⁵ Miklós és Vizi, „Ete – egy elpusztult középkori mezőváros,” 401, 406, 3. kép 4.; Vizi, „Kályhásság,” 246, 8. tábla.
- ³⁶ Sabján, „Késő középkori népies kályháink,” 306, 10. kép. A típusok leírása: uo., 305–308.
- ³⁷ Csalogovits, „Tolna vármegye Múzeumának második ásatása,” 331–332.
- ³⁸ A 10. házból előkerült tapétamintás csempékről: Vizi, „Decs-Ete mezőváros régészeti kutatása,” 153–217.
- ³⁹ Rosemarie Franz, *Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*, 2. kiadás (Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1981), 99–100, 630, 631, 633, 636. ábrák.
- ⁴⁰ Franz, *Der Kachelofen*, 630, 631. ábrák.
- ⁴¹ Vizi, „Decs-Ete mezőváros régészeti kutatása,” 217, 5. tábla.